

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

«ԶԻ ՈՒՐ ԳԷՇՆ ԻՑԷ, ԱՆԴՐ ԺՈՂՈՎԵՍՑԻՆ ԱՐԾՈՒԻՔ»

(Աստուածաշնչի բարգմանութիւնների մասին)

Անգղի եւ արծուի այս երկու թռչունների կենսաձեւի մասին տեղեկութիւններ իմանալն օգնում է Հին եւ Նոր Կտակարանեան որոշ համարների լուսարանմանը՝ քաջայայտելով մի քանի խօսքերում ամփոփուած իմաստային տարբեր նրբերանգները: Այս իմաստով ուշադրութեան արժանի է Մատթէոսի Աւետարանի ԻԴ գլխի 28րդ համարը, որի համապատասխան հատուածը կայ Ղուկասի Աւետարանում (ԺԷ 37), որի հետ յարաբերուող նախադասութիւններ կան նաեւ, Յորի գրքում (Յոր ԼԹ 27-30):

Աւետարանի յիշեալ համարը ներկայացնում է հետեւեալ խորհրդաւոր նախադասութիւնը. «Զի ուր գէշն իցէ, անդր ժողովեցին արծուիք» (ուր որ դիակն է, այնտեղ կը հաւաքուեն արծիւները): Հետաքրքիր ճանապարհ է սակայն անցել այս նախադասութիւնը տարբեր բարգմանութիւնների միջով, որի ընթացքում թռչունների արքայ արծիւն աստիճանաբար ասես կորցրել է իր զօրութիւնը եւ վերածուել է մի գիշակեր անգղի:

Զարմանալի է՝ բոլոր հին հրատարակութիւններում այս նախադասութեան մէջ արծիւ բառն է իշխում, սակայն որքան առաջանում ենք դէպի մեր ժամանակների նորագոյն հրատարակութիւնները, տեսնում ենք, որ դրանցում մեզ հետաքրքրող նախադասութեան մէջ արծուի փոխարէն ներկայանում է անգղ բառը: Այսպիսին է պատկերը ոչ միայն վերջերս հրատարակուած հայալեզու Աւետարաններում, այլեւ Աստուածաշնչի եւ Աւետարանների օտար լեզուներով նորագոյն հրատարակութիւններում:

Վերջիններս թէեւ անգղ բառն են նախընտրել (անգլերէնում *vulture*, ֆրանսերէնում *vautour*), Աւետարանի

այս հատուածում, սակայն, արծիւը պահպանել են ռուսերէն նորագոյն հրատարակութիւնները: Այսպէս է բարգմանուած նաեւ ուկրաիներէն Աստուածաշնչում:

ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐԻ ՄԻ ՔԱՆԻ
ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱԻԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ
ԱՐԾՈՒԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

Քսաներորդ դարասկիզբի՝ Աստուածաշնչի մի քանի մեկնաբանութիւններ պարզ տրամաբանական քաջատրութիւններ են տալիս մեզ հետաքրքրող նախադասութեանը: Համաձայն մի մեկնաբանութեան սա մի առակ է կամ ասացուածք, որի միջոցով Քրիստոս խօսեց երկրորդ Դաւստեան մասին: Դիակի առկայութեան դէպքում նրա շուրջն են հաւաքուում արծիւները կամ անգղները: Այստեղ դիակը չար մարդիկ են, իսկ արծիւները՝ Քրիստոս եւ Նրա հրեշտակները: Ըստ այս կարծիքի հեղինակների՝ այստեղ կարելի է նաեւ, կարծես թէ նախասիրութիւնից ելնելով, մէկ այլ իմաստով էլ հասկնալ, ովքեր այս աւետարանական հատուածում ակնարկ են տեսնում երուսաղէմի անկման վերաբերեալ, ըստ նրանց դիակը խորհրդանշում է հրեաներին, իսկ արծիւները՝ հռոմէական քանակը: Հաւանաբար այդ քաջատրութիւնը հիւսուած է այն իրողութեան վրայ, որ նախկինում արծուի նշանը պատկերուած էր պարսկական եւ հռոմէական դրոշմներին:

Համաման մէկ այլ քաջատրութեամբ արծիւները խորհրդանշում են յուդայիզմի նեխող դիակի վրայ յարձակուող հռոմէացիներին: Մէկ այլ աշխատութիւնում էլ այն միտքն է յայտնուում, որ Քրիստոս ժամանակի այս ասացուածքին տալիս է նոր իմաստ,

ըստ որի Դատաստանը տեղի կ'ունենայ իր ժամանակին: Այստեղ ասում է, որ աւելի նախընտրելի է դիակի մօտ հաւաքուող թռչուններին անգղներ անուանելը, որովհետեւ անգղներն աւելի շատ են դիակների մօտ հաւաքում, քան արծիւները: Այս քաջատրութեան մէջ նշում է որ Աւետարանի տուեալ նախադասութիւնը չի կարելի փոխարեակալ իմաստով հասկնալ, քանզի երբեմն տեսութիւններ են առաջ քաշուել, ըստ որոնց մարմինը Քրիստոսն է Խաչի վրայ, իսկ անգղները՝ սրբերը, որոնք հաւաքուում են Նրա շուրջը: (5) Թէ ինչի վրայ է հիմնուած նման գզուշացումը, պարզ չէ, սակայն եթէ, ինչպէս նշում է նման աշխատութիւններում, անգղները խորհրդանշում են նաեւ Քրիստոսին եւ Նրա հրեշտակներին, ապա հենց միայն սա խօսում է անգղ քառի գործածութեան դէմ, ինչը ցոյց կը տրուի ստորեւ: Այս կարծիքի հիմնաւորումն մեծապէս նպաստում է նաեւ Յորի գրքի համապատասխան հատուածը:

ԱՆԳՂԸ ԵՒ ԱՐԾԻՒՆԸ ՅՈՒՆԻՍ ԳՐԲՈՒՄ

Յորի գրքի ԼԹ. գլխի 27-30 համարները կարծես թէ նախատիպն են Մատթէոսի եւ Ղուկասի Աւետարանների համապատասխան հատուածի: Ահա նշեալ համարների նախադասութիւնները. «Կամ թէ քո՞ հրամանաւ վերանայ արծուի, եւ անկղ ի վերայ բունոյ իւրոյ նստեալ դադարիցէ ի քարանձաւս վիմաց եւ ի ծածուկս. Անդ կայ եւ խնդրէ զկերակուր: Ի հեռաստանէ դիտեն աչք իւր: Եւ ձագ մորա արեամբ թաթաւին, ուր ուրեք իցէ գէշ՝ անդ վաղվաղակի գտանի»: Սակայն հայերէն տարբեր հրատարակութիւններում 27 եւ 28 համարները տարբեր ձեւերով են ներկայացուած: Մի մասում խօսքը վերաբերում է միայն արծուին, եւ այստեղ քաջակայում է անգղ քառը, իսկ միւս մասում՝ այս համարներում, խօսւում

է երկու թռչունների՝ արծուի եւ անգղի մասին, ըստ որում, եթէ առաջին տարբերակում յաջորդ գործողութիւնները վերագրւում են արծուին, ապա այս վերջին դէպքում գլխաւոր դերում է անգղը, եւ յաջորդ գործողութիւնները վերագրւում են արծուին, ապա այս վերջին դէպքում գլխաւոր դերում է անգղը, եւ յաջորդ նախադասութիւնները նրա մասին են: Այն հրատարակութիւններում, որտեղ առկայ է անգղ քառը, ինքնըստինքեան արդէն 30րդ համարում «իսկ նրա ձագերը գոհի արեան մէջ են թաթախուած» նախադասութիւնը մեզ ասում է, որ խօսքն անգղի ձագերի մասին է: Իսկ հակառակ տարբերակում, քանի որ անգղ քառը քաջակայում է, ձագերն արդէն պատկանում են արծուին: Յորի գրքի այս հատուածում անգղ եւ արծիւ քառերը միասին գործածուած են ոչ միայն Արեւելահայերէն նոր թարգմանութեամբ Աստուածաշնչում (6), այլեւ Ոսկան Երեւանցու կողմից Ամստերդամում Աստուածաշնչի առաջին հայերէն հրատարակութիւնում (7): Մեր հայերէն հրատարակութիւններում երկու տարբերակներն էլ յաճախ են հանդիպում:

Յրանսերէն հրատարակութիւններում այսպիսի երեւոյթ չկայ. դրանցում կա՛մ անգղ (8), կա՛մ էլ միայն արծիւ քառն է (9), եւ հետեւաբար յաջորդող, նախադասութիւններում պատմուող գործողութիւնները, ինչպէս նաեւ ձագերը յստակօրէն վերագրւում են միայն մէկ թռչունի: Այսպէս է նաեւ անգլերէն (10) եւ ռուսերէն հրատարակութիւններում, ուստի կարելի է եզրակացնել, որ տարբեր խմբագրութիւններում այս հատուածը երկու տեսակի է. մի դէպքում նշում է միայն արծիւը, իսկ միւս դէպքում արծիւը եւ անգղը միասին: Բայց դա հիմք չի տալիս յաջորդող նախադասութիւններն ամբողջութեամբ վերագրել

անգղիին: Գիտենք, որ գրաբարում յաճախ նախադասութեան մէջ ենթական չի նշում կամ էլ միայն մի դերանուն է դրում եւ յաջորդող նախադասութիւններում արդէն պէտք է ըստ մտքի եզրակացնել, թէ այն ում է վերաբերում, իսկ աշխարհաբար թարգմանելու դէպքում էլ կարելի է նոյնիսկ ըստ մտքի աւելացնել տուեալ ենթական: Յորի գրքի այս հատուածում 27րդ համարում, խօսուում է արծուի մասին, իսկ 28-ում՝ անգղի: Գրաբար Աստուածաշնչում յաջորդող նախադասութիւններում, ենթական բացակայում է, եւ պէտք է կռահել, թէ ստորոգեալն ում է վերաբերում՝ անգղի՞ն, թէ՞ արծուին:

Հայերէն Աստուածաշնչի տարբեր հրատարակութիւնների տիտղոսաբերքերը նշում են, որ թարգմանութիւնները կատարուած են յունարէն եւ եբրայերէն բնագրերից: Յունարէն նոր հրատարակութեամբ Աստուածաշնչում՝ այս հատուածում, գործածուած է միայն *aetos* արծիւ բառը: Հին Կտակարանից որեւէ տող եւ բառ ստուգելու համար առաւել յուսալի է, ի հարկէ, եբրայական բնագիրը, քանի որ հենց այդ լեզուով էլ գրուել է Հին Կտակարանը: Հրեայ ռաբբիները, որոնք ծայրայեղ նախանձախնդիր են Սուրբ Գրքի հանդէպ, Հին Կտակարանը բնագրից թարգմանել են ֆրանսերէն, եւ այստեղ՝ մեզ հետաքրքրող հատուածում, գործածուած է միայն արծիւ բառը: Եւ շեշտելու նպատակով, որ 30րդ համարում յիշուող ձագերը պատկանում են արծուին, նրանք օգտագործել են արծուի ձագեր *aiglons* բառը, որը ծագում է արծիւ *aigle* բառից: (11) Ի տարբերութիւն մեր աշխարհաբար Աստուածաշնչի, որտեղ 30րդ համարում միայն ձագեր բառն է, անգլերէն Աստուածաշնչում շեշտուած է արծուի ձագեր կապակցութիւնը (*the young eagles drink the blood*) (12): Սա հիմնաւորում է նաեւ այն դիպուկ

դիտարկումը, ըստ որի, Յորի գրքում կենդանական աշխարհի երեւոյթներին սկսում են կենդանիների թագաւորի (ԼԹ 39) եւ աւարտում թռչունների արքայի նկարագրութեամբ: Հետեւաբար Յորի գրքում եւս շեշտուում է դիակի շուրջը հաւաքուող արծիւների եւ ոչ թէ անգղների մասին:

ԱՐԾՈՒԻ ԵՒ ԱՆԳՂԻ
ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ստ. Մալխասեանցի «Հայերէն բացատրական բառարանում» (13) արծուի յատկութիւններից թուարկուում է՝ սրատես, ուժեղ մագիլներով, «որ ոյծի եւ քաջութեան պատճառով կոչւում է թռչունների թագաւոր (*Aquila*)»: Այստեղ նշում է նաեւ, որ արծիւը սրատես է, յափշտակում է մանր կենդանիներ, երբեմն նաեւ՝ երեխաներ: Սրան հակառակ՝ անգղի ճանկերը մեծ են, թոյլ եւ կարճ ճիւղերով, որոնք պիտանի չեն որսը բռնելու եւ պահելու համար: (14) Բացի դրանից, անգղը երկչոտ է, ուստի նախընտրում է դիակներով կերակրուել. քան թէ կենդանիների վրայ յարձակուել, եւ չափազանց որկրամոլ է (15), մինչդեռ արծիւները շատ հագուադէպ են լէշերով սնուում: (16)

Արծուի եւ անգղի միսը միւս բոլոր յափշտակիչ թռչունների պէս պիղծ էր հրեաների համար (Ղեւտ. ԺԱ 13-14), սակայն արծիւը գուցէ տարբերում էր սրանց միջից, որովհետեւ «ոչ ոք երբեք կ'ուտէր գայն (արծուի միսը), քայց եթէ ի դիպուածի հարկաւորութեան» (19): Եւ եթէ, ըստ վերոնշեալ մի մեկնութեան, արծիւները խորհրդանշում են Քրիստոսին եւ Նրա հրեշտակներին (18), ապա այս դէպքում պատշաճ է միմիայն արծիւ բառի գործածումը՝ իբրեւ ապացոյց Քրիստոսին վայելող արքայական պատուի եւ համարձակութեան:

ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ ԴԻԱԿ

Աւետարանական հատուածում փոփոխութիւնների է ենթարկուել նաեւ Ղուկասի Աւետարանի համապատասխան նախադասութիւնը: Խօսքը վերաբերում է մարմին քառին, որի փոխարէն Մատթէոսի Աւետարանն ունի գէշ-դիակ քառը: 989 թուականի ձեռագիր Աւետարանում նախադասութիւնն այս տեսքով է. «Ուր մարմին է, անդ արծուի՜ ժողովեցին» (19): Մի չնչին տարբերութեամբ այն նոյն ձեւով է նաեւ 1666թ. հրատարակուած առաջին տպագիր հայալեզու Աստուածաշնչում (անդ-ի փոխարէն անդր): Որոշ նոր թարգմանութիւններ արծիւներին անգղ դարձնելու հետ մէկտեղ, մարմինն էլ դիակ են դարձրել (ֆրանսերէնում՝ *cadavre*) (20) կամ մարմին քառի կողքին աւելացրել են մեռած քառը (անգլերէնում *dead body*) (21):

Սակայն, ինչպէս կը տեսնենք, Ղուկասի Աւետարանում ճիշտ եւ նախնական ձեւով պահպանուած է մարմին քառը:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՐԿՈՒ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐԸ ԱՐԾՈՒԻ ՎԵՐԱԲԵՐՆԱԼ

Սուրբ Եփրեմ Ասորու մեկնութեան համաձայն, աւետարանական այս հատուածում (Մատթ. ԻԱ 28) Քրիստոս արծիւներ կոչեց թշնամիներին, ովքեր յարձակուելու են Երուսաղէմի վրայ, որն անուանուում է դիակ: Այսպէս է ասուում նաեւ մարգարէութեան մէջ. «Նրա երիվարներն աւելի արագընթաց են, քան արծիւները» (Երեմ. Դ 13): Եկեղեցական հեղինակը նշում է նաեւ, որ ոմանք սա հասկանում են մարմնի եւ հոգու, ինչպէս նաեւ աշխարհի վախճանի վերաբերեալ: Եփրեմ Ասորու մեկնութիւնը, քաջի մարմնի եւ հոգու մասին ակնարկից, նման է վերոնշեալ մեկնութիւններին: Այստեղ եւս ակնյայտօրէն երեւում է, որ

եկեղեցական Հայրը Աւետարանի այս մասում ճիշտ է համարել արծիւ քառի գործածութիւնը, մանաւանդ որ այն համեմատել է Երեմիայի մարգարէութեան մէջ յիշուող արծիւների հետ:

Շատ գեղեցիկ եւ խորհրդարանական մեկնութիւն է տալիս Սուրբ Ստեփանոս Սիւնեցին: Քրիստոս այստեղ «դիակ» եւ «ընկած» անուանեց Իր մարմինը, քանի որ չարչարուեց եւ մեռաւ, իսկ արծիւներ անուանեց Իրեն հաւատացողներին, ովքեր արքայաւայել եւ արժանաւորապէս կերակրուում են Նրանից: Սիւնեցին եւս, ուշադրութիւն հրաւիրելով երկու թռչունների՝ արծուի եւ անգղի իւրայատկութիւնների վրայ շեշտում է, որ Քրիստոս հենց արծիւներ անուանեց Իրեն հաւատացողներին եւ ոչ թէ ագռաւներ կամ անգղներ, քանի որ արծիւը պատրաստ որս եւ մեռած մարմին ուտելը արժանի չի համարում, այլ ինքն է վաստակում եւ կերակրուում (23): Իսկ դիակ քառին անդրադառնալով՝ Սիւնեցին նշում է. «Նաեւ այս պէտք է գիտենալ, որ յունարէնում չի ասում դիակ, այլ ընկած» (24):

Եթէ Ստեփանոս Սիւնեցու մեկնութեամբ դիակը եւ մարմինը խորհրդանշում են Քրիստոսին, ապա առաւել եւս հասկանալի է դառնում խորհրդարանական իմաստով արծուի գործածութիւնն այս համարում: Քրիստոս Խաչի վրայ ինչպէս նաեւ Սրբազան Պատարագի խորհրդաւոր արարողութեան ընթացքում մեռնում է, քայց եւ միեւնոյն ժամանակ կենդանի է Իր աստուածութեամբ, որը եւ ցոյց են տալիս միմեանց լրացնող դիակ եւ մարմին քառերը: Ահա այս իմաստով ընդունելի չէ Ղուկասի Աւետարանում մարմին քառի կողքին տրամաբանութեամբ աւելացնել մեռած քառը: Եւ այս դէպքում առաւել քան տեղին է արծիւ քառի գործա-

ծուքիւնը, որովհետեւ արծիւը կենդանի արարած է նախընտրում ուտելու համար, բայց եւ միեւնոյն ժամանակ կարող է կերակրուել նաեւ դիակով:

Փոփոխուած ձեւով հրատարակութիւնները (չնայած որ այստեղ այս կամ այն դաւանանքի օգտին գիտակցական ինչ-որ բայեր չենք ցանկանում տեսնել) գուցէ ձեռնտու են այն «եկեղեցիներին», որոնք մերժում են Քրիստոսի աւանդած Նրա կենարար Մարմնի եւ Արեան Հաղորդութեան Սուրբ Խորհուրդը, հացը եւ գինին համարում են մի պարզ խորհրդանիշ եւ իրենց հետեւորդներին գրկում են Սուրբ Հաղորդութիւնից: Այսպիսի հրատարակութիւնները գուցէ ձեռնտու են նաեւ ֆաղկեղդականութեանը հետեւողներին, որոնց համար ոչ մի արտառոց բան չկայ Ղուկասի Աւետարանում մարմինն քառի կողքին նաեւ մեռած որոշիչը դնելու կամ էլ այն ընդհանրապէս դիակ ձեւով արտայայտելու մէջ նոյնիսկ այն դէպքում, եթէ բոլորի համար յստակ լինի, որ Քրիստոս այստեղ նկատի ունէր իր մարմինը (25): Սակայն Հայ Առաքելական Եկեղեցու եւ ընդհանրապէս ճշմարիտ իմաստով միաբնակութիւնը հաստատող եկեղեցիներին համար այս դէպքում սա վարդապետական շեղման տանող ճանապարհ կարող է լինել, որն աւելի լաւ հասկանալուն օգնում է Քրիստոսի մահուան վերաբերեալ Հայ Առաքելական Եկեղեցու ըմբռնումները: **ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏԵՍԱԿԷՏՐ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ**

Ողջ մարդկութեան պատմութեան մէջ ամենայնուհիւ, ողբերգական եւ միեւնոյն ժամանակ անգերազանցելի եւ ամենափառաւոր իրադարձութիւնը Քրիստոսի խաչելութիւնն է: Տիրոջ խաչելութիւնը յանուն մարդկութեան փրկութեան ցոյց տուեց Նրա սիրոյ անսահմանութիւնը իւրաքանչիւր մարդու

հանդէպ: Քրիստոս Աստուած սիրով մարդկային բնութիւն եւ մարմին առաւ մեր փրկութեան համար, մինչդեռ, օրինակ, մեծ փիլիսոփաներից Պլոտինի մասին պատմում են, որ նա, մեր բնութիւնն ունենալով, ամաչում էր, որ գտնուում է մարդկային մարմնի մէջ: (26) Բայց ո՞վ էր Խաչի վրայ չարչարուող եւ հոգու խորքերից առ Աստուած աղաղակողը: Այս հարցը գուցէ զարմանալի թուայ, որովհետեւ գիտենք, որ խաչեցեալն Աստծոյ Միածին Որդին էր՝ Յիսուս Քրիստոս: Քրիստոս, որ ճշմարիտ Աստուած էր. մարդեղացաւ դառնալով նաեւ ճշմարիտ մարդ: Ոմանք, սակայն, սա նկատի ունենալով, ասում էին, որ Խաչի վրայ չարչարուեց եւ մեռաւ միայն Քրիստոս մարդը: Քանի որ նման կարծիքների տարածումը մեծապէս ազդում էր քրիստոնեաների աստուածամբռնողութեան վրայ, ապա անհրաժեշտութիւն առաջացաւ ամրագրելու ճշմարտութիւնը վարդապետական հիմնաւորումների ձեւով:

Այսպիսին է Հայ Առաքելական Եկեղեցու դաւանութիւնը. «Խաչեալ եւ մեռեալ մարմնովն, եւ կենդանի Աստուածութեամբն. մարմինն եղեալ ի գերեզմանի միաւորեալ Աստուածութեամբն եւ Հոգւովն իջեալ ի դժոխս անբաժանելի Աստուածութեամբն:» (27)

Նրանք, ովքեր համաձայն չեն մեր եկեղեցու տեսակէտին, ասում են, թէ Աստուած Բանը անհաղորդ էր չարչարանքներին եւ «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէ՞ր թողեր զիս» խօսքերը Քրիստոսի մարդկութիւնն ասաց իր աստուածութեանը: (28) Սրան նման է նաեւ Նեստորի ուսմունքը, ըստ որի, Քրիստոսի մարդկութիւնն է չարչարուել, մինչդեռ հակառակ ծայրայեղութեան է հասել Եւտիքէսի կարծիքը, որի համաձայն Աստուած է չարչարուել: Այսինքն՝ այս

բոլոր դէպքերում էլ տարբեր քաժանումներ են տեսնում, մի երեւոյթ, որը մերժելի է եղել Հայ եկեղեցու կողմից բոլոր դարերում: Մի շարք մեկնութիւնների համաձայն՝ Քրիստոս խաչի վրայ արտասանեց 21րդ սաղմոսի խօսքերը (1), քայց ոչ ոք վարդապետական վստահութեամբ չի կարող ասել, թէ նա ինչ նկատի ունէր այս խօսքերն ասելիս (29): Մէկ այլ մեկնութիւն, սակայն, այս նոյնն ասելով՝ ակնարկ է անում, որ այդ քառերը Յիսուսի մարդկային քնութեան ճիշդ են (30): Այս պարագային տեղին է նշել, որ Ս. Գրիգոր Մփանցեալագործը, անդրադառնալով եկեղեցու հաւատամքին, ասում է. «Եթէ ոք ասիցէ մարդ կատարեալ զՔրիստոս, քաժանելով զԱստուած Բան եւ ոչ խոստովանի մի Տէր զՅիսուս Քրիստոս, որպէս եւ գրեալ է, եղիցի՝ նզովեալ» (31): Նոյնպէս եւ Սուրբ Կիրեղը ներկայացնում է Ուղղափառ եկեղեցու Հաւատամքը, որտեղ նշում է. «... վասն մերոյ փրկութեան... մարդացաւ, մեռաւ եւ յարեալ» (32):

Ն Ո Ր Կ Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն Ե Ա Ն
ՄԷՋԲԵՐՈՒՄՆԵՐ - Ղազար Զահեկեցիին իր աստուածաբանական աշխատութեան մէջ, բերում է մի շարք նորկտակարանեան համարներ, որոնք հակառակ են վերը յիշուած կարծիքին: Մատթէոսի Աւետարանում (ԻԸ 5) հրեշտակն ասում է. «...գիտեմ, որ փնտրում էի Յիսուսին, որ խաչուեց, այստեղ չէ նա, քանի որ յարութիւն առաւ»: Զահեկեցիին նշում է, որ եթէ յարութիւն առնողն Աստուած է, ուրեմն նաեւ խաչեցեալն է Աստուած: Ահա նորկտակարանեան մէկ այլ հիմնաւորում, Կորնթացիներին ուղղուած առաջին թղթում (Բ 8) Պողոս առաքեալը նշում է, որ փառքի Տիրոջ՝ Խաչը հանեցին: Այս խօսքերը լրացնում է Յակոբոս առաքեալը՝ ասելով. «...աշառութեամբ մի՛ պահէ մեր Տէր Յիսուս

Քրիստոսի՝ փառքի Տիրոջ հաւատը» (Յակ. Բ 1): «Առանց աստուածութեան սոսկ մարդը չի կարող փառքի տէր լինել», եզրակացնում է Զահեկեցիին: (33)

Նոյնկերպ նաեւ Գրիգոր Մփանցեալագործն է նշում, որ Տէրը ոչ թէ մարդուն մատնեց (չարչարանների ու մահուան) մեզ համար, այլ Իրեն մատնեց յանուն մեզ, ինչպէս եւ Քրիստոս Ինքն է ասում. «Քանզեքէ մարդ տաճարը եւ երեք օրուայ ընթացքում այն կը վերականգնեմ» (Յովհ. Բ 8)՝ նկատի ունենալով Իր մարմինը (34): Քրիստոս Ինքն ասաց, որ մարդու Որդին պէտք է մատնուի խաչի (Մատթ. ԻԶ 45): Աւելի խօսուն են Ղուկասի Աւետարանի հետեւեալ համարները, որոնցում յարութիւն առած Քրիստոս քացատրում է Իր աշակերտներին. «Զէ՞ որ Քրիստոս պէտք է նոյն այդ չարչարանները կրէր եւ այնպէս մտնէր փառքի մէջ» (ԻԴ 26) (35):

Բոլոր այս հատուածներում առաւել քան ակնյայտ է, որ Հայ եկեղեցին չի ասում սոսկ Աստուած - մեռեալ կամ սոսկ մարմինը խաչեալ, այլ Քրիստոսին ընդունում է կատարեալ կերպով եւ քաժանումներ չի անում: Այս նոյն կարծիքը հաստատում է նաեւ Պետրոս առաքեալը՝ ասելով. «Քանի որ Քրիստոս մարմնով չարչարուեց մեզ համար» (Ա Պետ. Դ 1):

Ի հերքումն քաղկեդոնական քաժանման, ըստ որի Աստուած Բանը անհաղորդ էր «Կրից չարչարանաց», բերենք նաեւ համարներ Յայտնութեան Գրքից՝ «Ես եմ, որ մեռաւ (Ա 18), «Անսկիզբը եւ Անվախճանը, որ մեռաւ եւ կենդանացաւ» (Բ 8), «...մորթուեցիր եւ գնեցիր մեզ Քո արիւնով» (Ե 9), իսկ Պողոս առաքեալը դարձեալ ասում է. «...հաշտուեցինք Աստծու հետ Նրա Որդու մահուամբ» (Հռոմ. Ե 10) (37):

Բուժուած կոյրը հարցնում է

Քրիստոսին, թէ ո՞վ է Աստծոյ Որդին, որ հաւատամ նրան, որին Քրիստոս պատասխանում է՝ ասելով, թէ տեսար նրան եւ խօսում է քեզ հետ, իսկ սրանք մարմինն են վերաբերում (Յովհ. Թ 35): Նոյն կերպ եւ Թովմաս առաքելը Քրիստոսի մարմինը տեսնելով եւ շօշափելով Նրան Տէր եւ Աստուած դաւանեց (Յովհ. Ի 24): Մինչ ոմանք ասում են, թէ այլ է տեսանելի եւ շօշափելի բնութիւնը եւ այլ է աստուածայինը (38), Ս. Յովհաննէս առաքելը երկուսն էլ միասին է ասում. «Մեր ձեռքերը շօշափեցին Կենաց Բանը» (Ա Յովհ. Ա. 18):

ՆՁՈՎՔՆԵՐ - Գրիգոր Սփանջելագործի նգովներում նշում է, որ եթէ մէկն ասի, թէ այլ էր, որ չարչարուեց, եւ այլ էր, որ՝ ոչ, թող նգովեալ լինի (39): Նոյնպէս եւ Սուրբ Կիրեղի նգովներում է նշում, որ եթէ մէկը Հօր հետ նոյն բնութիւնն ունեցող Բանին Իր մարմնով հանդերձ նոյն Աստուածը չի դաւանում, ապա թող նգովեալ լինի (40):

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ոսկեբերանն ասում է, որ Քրիստոս մեռաւ մարդկային բնութեամբ, սակայն անմահ մնաց նրան միացած աստուածութեամբ (41): Մեր եկեղեցու սուրբ հեղինակներից Յովհան Օսնեցին եւս ասում է, որ Քրիստոս է «չարչարելի մարմնով եւ անչարչարելի աստուածութեամբ: (42) Այսպիսին է նաեւ Ներսէս Շնորհալու կարծիքը. «եկաւ կամաւորաբար չարչարաններու եւ չարչարչուեցաւ անչարչարելին՝ մեր չարչարելի բնութեամբ խաչին վրայ, մեռաւ նա, որ մահուան պարտական չէր, մեր մահկանացու մարմինով» (43): Ըստ Սուրբ Եփրեմ Ասորու՝ չարչարանների ժամանակ Քրիստոսի աստուածութիւնը նահանջեց Քրիստոսի մարդկութիւնից, բայց ոչ այն աստիճան, որ բաժանուի, այլ այդ նահանջելը դրսեւորուում էր նրանով, որ

այդ ժամանակ աստուածային հզօրութիւնը չէր արտայայտուում:

Հայաստանեայց Սուրբ եկեղեցին եւս ասում է, որ անչարչարելին չարչարելիով չարչարուեց, անմահը մահկանացուով մեռաւ: (44) Բայց նման պնդումներով արդեօ՞ք պատշան է ասել, թէ Աստուած չարչարուեց կամ Աստուած մեռաւ, եւ արդեօ՞ք այսպիսով չենք դառնում աստուածաչարչարներ: Սակայն Հայ Առաքելական եկեղեցին չի ասում, թէ խաչուեց աստուածային բնութիւնը, այլ մեր քրիստոսաբանութեամբ՝ խաչուեց Յիսուս Քրիստոս, այսինքն՝ Քրիստոս ամբողջութեամբ, առանց բաժանումների: Հայաստանեայց եկեղեցին կարծես թէ միշտ զգուշացել եւ զգուշացրել է բաժանումներ անելուց՝ նշելով, որ դա վտանգաւոր է, եւ կայ մի սահման, որից այն կողմ անցնելը կարող է մոլորութեան տանել: Բայց ինչպէ՞ս հասկանալ «Աստուած չարչարեալ» արտայայտութիւնը: «Անչարչարելի աստուածութեամբ ասում է ըստ բնութեան, իսկ Աստուած չարչարեալ՝ ըստ միաւորութեան» (45): Միաւորութիւնը Ջահկեցին բացատրում է հետեւեալ համեմատութեամբ: Ինչպէս հուրը երկաթի հետ միաւորուելով վերացնում է նրանից ցրտութիւնը եւ սեւութիւնը, այսպէս էլ Քրիստոսի մարմինը, միաւորուած Աստուած Բանի հետ, ունի Բանի կարողութիւնը եւ աստուածութիւնը: (46) Հետեւաբար ոչ թէ ըստ բնութեան, այլ ըստ միաւորութեան, Աստուած չարչարեալ արտայայտութիւնը ճիշտ է:

Անդրադառնալով աւետարանական վերոնշեալ հատուածների արժիւ, մարմինն եւ դիակ բառերին նշենք, որ դրանք հին հրատարակութիւններին կամ վաղ ձեռագրերին հետեւելով ճիշտ կերպով անփոփոխ թողնելու դէպքում եւս մէկ հատուած ենք պահպանում, որն իր մէջ

ամփոփում է նաեւ յանուն մարդկութեան Աստծունը չէ, այլ մարդկանցը» (Մատթ. Քրիստոսի չարչարանքների եւ մահուան ժԶ 22-23): Եւ մինչ ոմանք ամօք են գեղեցիկ եւ խորհրդական ակնարկը: Երբ համարում պարծանքների պարծանքը՝ Պետրոս առաքելը անպատշաճ համարեց տէրունական խաչը, մենք համարձակու- Քրիստոսի չարչարուելն ու մեռնելը, թեամբ քարոզենք եւ երգենք մեր Աստուած Քրիստոսն ասաց նրան. «Ետի՛ս գնա, Քրիստոսի չարչարանքները (47): սատանայ, որովհետեւ քո խորհուրդը

ԱԴԱՄ ՔՀՆՅ. ՄԱԿԱՐԱՆ

1. *A Commentary on the Holy Bible by various writers, edited by the Rev. J. R. Dummelow M. A. Queens' college, Cambridge, complete in one volume with general articles, New York, the Macmillan company, p. 704:*

2. Անգղ. բառի յոգնակին աւելի ճիշտ է կազմել երև. ոչ թէ ներ վերջաւորութեամբ, սակայն այստեղ օգտագործել ենք աւելի տարածուած անգղերէ ձևը:

3. Այս մասին տես նաեւ՝ *A New Commentary on Holy Scripture, including the apocrypha, edited by Charles Gore, Henry Leighton Goudge, Alfred Guillaume, London, Society for promoting christian knowledge, Northumbreland avenue, W. C. 2, p. 192.*

4. *The New Bible Commentary Revised, edited by Guthrie BD. MTH. PHD. lecturer in New Testament, London, Bible College, J. A. Motyer MA, BD principal of Trinity College, Bristol, consulting editors A. M. Stibbs MA formerly Vice-Principal, Oak Hill Theological College, London D. J. Wiseman OBE, MA, DLIT, FBA, FSA professor of Assyriology, University of London, Inter-Varsity Press, p. 845.*

5. *The Interpreter's Bible. The Holy Scriptures in the King James and revised standard versions with general articles and introduction, exegesis, exposition for each book of the Bible, in twelve volumes, volume VIII, New York Abingdon Press Nashville, p. 305.*

The Interpreter's Bible, volume VII, p. 549.

2. ԱՍՏՈՒԱՄԱՇՈՒՆԶ ՄԱՏԵԱՆ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐԻ. ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ, Հրատարակութիւն Հայաստանի Աստուածաշնչային Ընկերութեան, ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՍ. Ա. ԷՋՄԻԱԺԻՆ, 1994-Թ ՆՈՒԴ:

7. Աստուածաշունչ Հնոց և Նորոց Կտակարանաց, ներ պարունակող շարակարգութեամբ նախնեացն մերոց եւ ճշմարտասիրաց Թարգմանչաց: Իսկ զկնի վեհափառ Տեառն Յակօբայ Հայոց Կարողիկոսի գլխակարգեալ եւ տնտեսալ ըստ Դադմատացւոցն. նա եւ զհամաձայնութիւն հանուրց գրոց Աստուածաշնչից ընդ իրեարս աղբիւրքեր կարգեալ ամենեցուն. նուաստի ումեմն բանի Տեառն սպասաւորի Ոսկանի երեսանցւոյ. յԱմստերդամ: Ներ Տպարանում Սրբոյն էջմիածնի. և Սրբոյն Սարգսի գօրավարի, ի թուում Փրկչին. 1666, իսկ Հայոց ՌՃԺԵ. յամսեանն մարտի մեծասանի:

8. *La Bible, Ancien et Nouveau Testament, avec les Livre Deuterocanoniques, traduite de l'hébreu et de grec en français courant, Alliance Biblique Universelle, Société biblique française, 1990.*

9. *La Sainte Bible qui comprend l'Ancien et le Nouveau Testament, traduite sur les textes originaux hébreu et grec par Louis Segond docteur en théologie, Nouvelle édition revue, Paris, 58, 1931 (այստեղ մեզ հետաքրքրող հատուածը գտնուում է 30-33 համարներում):*

La Bible, traduite du textes original par les membres du Robbinat français sous la direction de Zadoc Kahn Grand Rabbin, Paris, Librairie Colobo, 3 rue Richer, 5733, MCMLXXIII.

La Sainte Bible, traduite en français sous la direction de l'école biblique de Jerusalem, M. CM. LV., le club français du livre.

10. Նշենք դրանցից երկուսը.

New American Standard Bible, study edition, Thomas Welson publishing, Nashville.

Holy Bible, Good News Colour reference edition.

11. *La Bible, traduite du textes original par les membres du Rabbinate français sous la direction de Zadoc Kahn Grand Rabbin. Paris, Librairie Colobo, 3 rue Richer, 5733, MCMLXXIII.*

12. *Good News Bible, the Bible in today's english version, American Bible Society, New York.*

Holy Bible, Good News Colour reference edition.

13. Հատոր Ա. Ա-Ե, Հայկական ՍՍԻ Պետական հրատարակչութիւն, Երևան, 1944, էջ 270:

14. Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հատոր Ա. Երևան, 1975, էջ 384:

15. Ստ. Մալխասեանց, Զշվ. աշխ., էջ 101:

16. Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հատոր Բ, Երևան, 1976, էջ 70:

17. Աստուածաշնչի բառարան, էջ 70:
18. *A Commentary on the Holy Bible*, p. 704.
19. *L'Evangile Arménien, édition phototypique du manuscrit No 229 de la bibliothèque d'Eschmiadzin, publiée sous les auspices de M. Leon Mantacheff par Frederic Macler, professeur à l'école nationale des langues orientales vivantes, Paris, librairie Paul Geuthner, 13, rue Jacob (VI), 1920.*
20. Աստուածաշունչ նոր Կտակարան Յիսուս Քրիստոսի աշխարհարար նոր բարգմանութիւն, Հայաստանի Աստուածաշնչային ընկերութիւն, Երեւան, 2001:
- Աւետարան, Հայաստանի Աստուածաշնչային ընկերութիւն, Երեւան, 2001:
- La Bible, Ancien et Nouveau Testament, avec les Livres Deuterocanoniques, traduite de l'Hebreu et du grec en français courant, Alliance Biblique française, 1990.*
21. *Good News Bible, the Bible in today's english version, Armenian Bible Society, New York.*
22. Ստեփանոս Սիւնեցի, նշվ. աշխ., էջ 106:
24. Նշենք, որ Յունարէն Աստուածաշնչում եւ Նեսքլե-Ալանդի նոր հրատարակութեամբ յունարէն Աւետարաններում Մատթէոսի Աւետարանի ԻԱ 28ում գործածուած է «փքօմա» դիակ բառը, իսկ Ղուկասի Աւետարանի համապատասխան հատուածում «սօմա» մարմին բառը (*Nestle-Aland, Novum Testamentum Graece, Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart*):
25. Օրինակ՝ Աստուածաշնչի ռուսերէն հրատարակութիւնները, չնայած կարծես ամէն տողում դրսեւորուող իրենց նախանձախնդրութեան, Ղուկասի Աւետարանի մարմին բառի նշանակութիւնն արտայայտել եւ միայն դիակ «բրուփ» ձեւով:
26. Դաւիթ Անյաղթ, Երկեր, բարգմանութիւնը, առաջարանը եւ ծանօթագրութիւնը՝ Ս. Ս. Արեւշատեանի, «Սովետական գրող» հրատարակչութիւն, Երեւան, 1980, էջ 140:
27. Ժամակարգութիւն Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ յորում պարունակին Սաղմոս Դաւիթի, Ժամագիրք Ասեմի եւ Տօնացոյց. Զ տպագրութիւն (Նմանատպութիւն 1915թ. Դ տպագրութիւնից), ի Վաղարշապատ, ի տպարանի Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, ՌՆԽԸ=1448, 1999, էջ 178:
28. Ղազար Զահկեցի, Աստուածաբանական Դրախտ Ցանկայի, վերատպեալ ի տպարանի Սրբոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 2002, էջ 239:
29. *The Interpreter's Bible, volume VII, p. 607.*
30. *A Commentary on the Holy Bible*, p. 718.
31. Կնիք Հաւատոյ Ընդհանուր Սուրբ Եկեղեցւոյ յուղղափառ եւ հոգեկիր Հարցն մերոց դաւանողաց, յաւուրս Կոմիտասի Կաթողիկոսի համահաւաքեալ, հրատարակութիւն Կարապետ Նպիսկոպոսի, ծախիւք Յովհաննու Շապուղիկեանց նոր-Նախիջեւանեցւոյ, Ս. Էջմիածին, տպարան Մայր Աթոռոյ, 1914, էջ 73:
32. Սահակ-Մեսրոպեան մատենադարան, Ե. Դիրք Թղթոց, մատենագրութիւն նախնեաց, (թուղթ Կիրդի առ Նեստոր), Թիֆլիս, տպարան Տ. Ռօտինեանց եւ Մ. Շարամէ, 1901, էջ 398:
33. Ղազար Զահկեցի, նշվ. աշխ., էջ 246:
34. Կնիք Հաւատոյ, էջ 75-76:
35. Ղազար Զահկեցի, նշվ. աշխ., էջ 250:
36. Նոյն տեղում, էջ 254:
37. Նոյն տեղում, էջ 254, 256:
38. Նոյն տեղում, էջ 182:
39. Կնիք Հաւատոյ, էջ 73:
40. Դիրք Թղթոց էջ 404:
41. Ղազար Զահկեցի, նշվ. աշխ., էջ 148:
42. Եզնիկ Մ. Վարդապետ Պետրոսեան, ղոկտոր աստուածաբանութեան, Հայ Եկեղեցւոյ Բրիտոսաբանութիւնը, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 68:
43. Ընդհանրական բուղթ Ներսէս Շնորհալի Կաթողիկոսին Հայոց, ուղղուած համայն հայ ժողովուրդին, որուն վերատեսչութիւնը Տիրոջմէ իրեն վստահուեցաւ, արեւմտեան հայերէնի վերածննդ Շնորհի Արք. Գալուստեան, Պատրիարք Հայոց Թիւրքիոյ, Մարմարա տպարան, 1973, էջ 19:
44. Ղազար Զահկեցի, նշվ. աշխ., էջ 259:
45. Եզնիկ Մ. Վարդապետ Պետրոսեան, նշվ. աշխ., էջ 68:
46. Ղազար Զահկեցի, նշվ. աշխ., էջ 168:
47. Նոյն տեղում, էջ 251-252: